

G CONSELLERIA
O TRANSPARÈNCIA,
I CULTURA I ESPORTS
B DIRECCIÓ GENERAL
/ CULTURA

PROTOCOL ESPECÍFIC D'ACTUACIÓ EN EXHUMACIONS DE VÍCTIMES DE LA GUERRA CIVIL I DICTADURA FRANQUISTA A LES ILLES BALEARS.

La Llei 10/2016, de 13 de juny, per a la recuperació de persones desaparegudes durant la Guerra Civil i el franquisme, a fi de donar compliment en l'àmbit de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, disposa l'adopció d'un protocol específic (art. 7) que, amb la intervenció d'un equip multidisciplinari especialitzat, serveixi de necessària referència metodològica i procedimental per a l'obertura i exhumació definitiva de la fossa comuna. I això, d'acord amb la Llei 52/2007 de 26 de desembre, en la qual es recull l'obligació de les administracions públiques en la indagació, localització i excavació de les persones desaparegudes durant la Guerra Civil i posterior repressió política, havent d'elaborar-se un protocol d'actuació en les exhumacions a realitzar (arts. 11, 12).

Amb aquesta finalitat, de manifest interès públic per la seva naturalesa reparadora dels drets humans i consonant amb els valors i drets fonamentals constitucionals propis del nostre ordenament democràtic dirigits a la recuperació de la memòria personal i familiar, s'informa per la nostra Llei 10/2016 de la necessària "...elaboració d'un protocol balear que delimitarà el procediment i les autoritats competents des de l'inici fins al final de les exhumacions i que recollirà les especificitats d'aquest procés, de forma coordinada amb el protocol de caràcter estatal establert en la Llei

52/2007" (Exposició de motius), facultant a aquesta Comissió tècnica per a l'elaboració d'aquest protocol específic [apt. i, art. 8.1].

En el seu compliment, i per a la consideració d'aquesta Comissió tècnica, es proposa el següent Protocol balear específic d'actuació en exhumacions de víctimes sospitoses d'haver-se produït per violació dels drets humans.

I.- Sol·licituds per a la realització del treball, presentació del projecte i aprovació preliminar per l'Administració.

L'obertura i exhumació d'una fossa comuna requereix la sol·licitud, al Govern de les Illes Balears o mitjançant aquesta Comissió tècnica, dels familiars que acreditin el seu parentesc amb la/les víctimes, associacions de memorialistes, Ajuntaments, partits polítics, sindicats o entitats afectades per la Guerra Civil i la repressió de la dictadura.

Les sol·licituds podran dur adjunts l'informe elaborat i contingut al Mapa de Fosses de les Illes Balears. Si no és així, la comissió coneixedora del contingut de la investigació indicada, l'adjuntarà en cada cas. Aquest informe el podrà elaborar qualsevol de les persones, institucions, entitats o estaments recollides en el paràgraf anterior. En cas de ser possible, l'informe comprendrà els següents extrems:

- Identificació de l'organisme, associació o particular que promou l'actuació i raons per a fer-ho.
- Estudi documental previ sobre localització de la fossa i de les víctimes

que hi puguin aparèixer.

- Identificació de l'equip tècnic que procedirà, sobre el Mapa de Fosses de les Illes Balears prèviament actualitzat, a l'exhumació, amb determinació dels responsables, que subscriuran el seu compromís amb el projecte com a prova d'acceptació expressa del treball, i en la qual es recullin les característiques essencials del projecte d'exhumació i, si s'escau, de la recerca forense a dur a terme, amb estimació de durada i pressupost.
- Qualsevol altra dada que sigui d'interès per a l'avaluació i viabilitat del projecte.
- La comissió tècnica analitzarà cada projecte presentat i, en cas de la coincidència temporal de varis d'ells, es prioritzarà la seva execució amb criteris objectius, prèvia audiència dels sol·licitants, i els presentarà al Govern Balear per a la seva execució a efectes de compatibilitats.

II.- Procediment d'actuació.

Una vegada que l'Administració autoritzi les actuacions contingudes en el projecte, el procediment constarà de les fases següents:

- a) Recerques preliminars.
- b) Recerca arqueològica.
- c) Estudi i identificació de les restes humanes.
- d) Informe final.
- e) Destinació final de les restes.
- f) Destinació de la documentació de l'exhumació feta, en qualsevol format que s'origini.

Amb caràcter general, haurà d'haver-hi un coordinador de tot el procés i un director per a cadascuna d'aquestes fases, els quals hauran de tenir experiència qualificada en les tasques d'exhumació de víctimes de la Guerra Civil. Els correspondrà, entre altres funcions, l'elaboració de l'informe que pertoqui al seu àmbit d'actuació.

a) Recerques preliminars

Constitueix l'objecte de les actuacions preliminars el rigorós coneixement de la identitat de la persona desapareguda, la història del cas, i el seu context històric local. Per això, es disposarà de la col·laboració, entre d'altres, de documentalistes, investigadors, historiadors, entrevistadors, periodistes, antropòlegs socials o culturals, i de qualsevol altra font d'informació que sigui d'interès per a la viabilitat del projecte.

1. Actuacions. Les sol·licituds de familiars, associacions memorialistes, o de persones que vulguin aportar informació, pròpia o derivada del mapa de fosses de les Illes Balears, constitueixen el punt de partida per a l'inici del procés de recerca. Per això es requerirà als interessats la informació corresponent a les seves dades personals, les dades relatives a la persona desapareguda i al lloc d'enterrament, data, circumstàncies, i si és possible, l'aportació de fotografies, documents, objectes, etc.; que podran ser susceptibles d'ampliació posterior mitjançant documentació complementària i/o contactes personals i directes amb els que poguessin aportar més informació.

Les entrevistes seran duites a terme al més aviat possible i s'hauran d'escriure o enregistrar. Posteriorment, es farà la transcripció de les cintes i s'assegurarà la seva conservació.

Als familiars se'ls ha d'informar en aquesta fase preliminar de les possibilitats reals previsibles de la troballa dels desapareguts i de la seva identificació, tenint en compte les circumstàncies, del cas concret i d'altres supòsits similars.

En tot cas, es compliran els requisits que estableix la Llei orgànica 15/1999, de 13 de desembre, de protecció de dades de caràcter personal, en relació amb les dades personals de les persones que participin en el procés. Aquestes persones seran informades del dret d'accés, rectificació, cancel·lació o oposició que els ofereix aquesta llei, així com de possibles cessions de les seves dades.

Amb totes aquestes dades s'haurà d'elaborar la fitxa *ante mortem*, sota la supervisió del director d'aquesta fase preliminar, document en el qual s'ha de consignar el següent:

- Dades generals de qui aporta la informació.
- Dades de la persona desapareguda (nom, sexe, edat, data i lloc de naixement, estat civil, estudis, professió, característiques físiques, patologies, lesions, etcètera). En tant que sigui possible, s'han d'obtenir documents que indiquin la identitat de la víctima. Ha d'indicar-se l'origen de les informacions aportades, indicar si es tracta de dades aportades oralment per testimonis i, donat el cas, indicar el grau de relació generacional del/la informant amb la víctima, dades procedents de fonts documentals, etc.
- Dades sobre la forma de la desaparició de la persona (data, hora, lloc, temps transcorregut entre la desaparició/detenció i la data d'execució i inhumació) i sobre les circumstàncies de la seva desaparició (lloc,

sola o en grup, testimonis, causes, lloc de trasllat, recerca, etc.).

- Estudi biològic de parentiu de les víctimes, valoració de la viabilitat d'anàlisis genètiques i presa de les mostres necessàries als familiars vius amb l'objecte de valorar la viabilitat de possibles anàlisis d'ADN per a la identificació de les restes.

La informació obtinguda de forma personalitzada s'haurà de completar amb la recerca històrica i documental (arxius, bibliografia, etc.) per aconseguir una informació bàsica sobre el context històric i els fets esdevinguts.

2. Informe. Totes les dades indicades anteriorment es reflectiran en un informe a realitzar pel director d'aquesta activitat, que el subscriurà.

b) Recerca arqueològica

Les exhumacions i casos investigats es guiaran per les pautes recomanades per l'Oficina de l'Alt Comissionat per als Drets Humans de les Nacions Unides (Projecte Mex/00/AH/10) que determina el "Protocol model per a la recerca forense de víctimes sospitoses d'haver-se produït per violació dels drets humans".

Si bé no es tracta d'excavacions arqueològiques en ús, l'obtenció de dades s'ha d'abordar seguint la metodologia arqueològica convencional amb aplicacions de les ciències forenses, especialment de la medicina forense (patologia forense), l'antropologia forense, la balística, etc.

1. Informes i autoritzacions. Per a la intervenció en l'exhumació (treball de camp), s'hauran de dur a terme les actuacions següents per part dels promotors de l'exhumació i el seu equip tècnic.

a) Elaborar un informe previ sobre la ubicació i característiques de la fossa.

b) Elaborar un projecte d'exhumació únic que englobi, com a primera fase, la prospecció de l'entorn de la fossa, per a la seva localització exacta, i una segona fase d'excavació; tret que el projecte sols prevegi un dels dos aspectes, per ajornament de la segona fase o perquè la primera fase ja està feta. El contingut del projecte serà el següent:

- Descripció del treball d'arqueologia i planificació.
- Metodologia, en què haurà de consignar-se en el cas de l'excavació, l'execució de tasques d'observació i/o l'ús de mètodes geofísics de teledetecció. Tant en la prospecció com en l'excavació, s'explicitarà la metodologia emprada en el registre de dades i documentació i el tractament i dipòsit dels materials. Hauran d'emprar-se les tècniques de prospecció i exhumació més adequades segons els estàndards admesos internacionalment per a la recerca de víctimes sospitoses d'haver-se produït per violació dels drets humans.
- Mitjans humans i materials.
- Temps d'execució de la intervenció i data d'inici del treball.
- Cost previst de la intervenció.
- Permisos i autoritzacions corresponents.
- Es disposarà de l'autorització del Govern de les Illes Balears, amb la publicació corresponent en el tauló d'edictes del municipi en el qual es trobi la fossa.
- Sol·licitud per escrit dels familiars de les víctimes i/o de les entitats memorialistes o dels seus representants legals. En cas necessari, tant

l'entitat local on se situïn les restes com el Govern de les Illes Balears, hauran de fer publicacions al tauló municipal, al Butlletí Oficial de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears o als diaris de més difusió a petició de la Comissió tècnica.

- Accés als terrenys. En el cas que es tracti de terrenys de titularitat pública, les autoritats competents n'autoritzaran, excepte causa justificada d'interès públic, l'ocupació temporal. Si es tracta de terrenys de titularitat privada, s'haurà d'obtenir el consentiment dels titulars de drets afectats sobre els terrenys en què es trobin les restes. Si no s'obtingués aquest consentiment, tant si la titularitat és pública com privada, s'haurà de comunicar a l'Administració competent per a l'inici dels tràmits per a l'ocupació temporal dels terrenys.

L'ocupació temporal dels terrenys tindrà la durada estrictament necessària per a la realització de les tasques de prospecció i excavació, i es regirà per allò previst en la normativa aplicable en matèria d'expropiació forçosa. Les actuacions es reiniciaran quan es resolgui l'expedient administratiu sobre l'ocupació dels terrenys.

Caldrà l'autorització corresponent de l'administració local on es trobin les restes, en els casos en què resultin afectades les competències d'execució que corresponen als municipis.

- Les troballes es posaran immediatament en coneixement de la Comissió tècnica, de l'entitat local corresponent, així com de la policia, la Guàrdia Civil, i el jutjat d'instrucció competent.
- Si les restes dels cossos trobats evidencien signes de violència massiva o sistemàtica, s'informarà la Comissió tècnica i aquesta ho posarà immediatament en coneixement del Govern de les Illes Balears perquè, en compliment de l'art. 10 de la Llei 10/2016, formuli una denúncia davant la Fiscalia de l'existència d'indicis de possibles crims

contra la humanitat de naturalesa imprescriptible.

2. Actuacions. Una vegada que es decideixi l'excavació, es farà mitjançant:

a) Planificació: direcció, identificació dels membres de l'equip aprovat prèviament per la Comissió tècnica amb formació i experiència acreditades en exhumació de fosses de víctimes per mort violenta, distribució de tasques, pla d'excavació i material necessari. Quant als membres de l'equip, s'articularà la participació, entre d'altres, d'arqueòlegs i especialistes en antropologia física i medicina forense encarregats de la recerca in situ, vigilància del trasllat dels materials i garantia de la cadena de custòdia, sense detriment de la col·laboració dels historiadors i representants de l'administració competent.

D'altra banda, el material necessari dependrà de la ubicació de la fossa, així com del nombre de persones i de la localització i exhumació que es pretenen. S'ha de disposar de l'equip d'excavació necessari segons els estàndards de recerca reconeguts internacionalment. És recomanable l'ús d'eines manuals com paletes, brotxes, espàtules de fusta, instruments odontològics i aspiradores industrials per a l'evacuació de terra en contacte amb les restes humanes. La utilització de mitjans mecànics haurà de ser excepcional, restringida a l'extracció de nivells superficials i justificada en cada cas.

b) Documentació de les tasques realitzades. Ha d'incloure un text comprensiu il·lustrat amb el material gràfic necessari (dibuix, fotografia i vídeo). S'ha de fotografiar la zona de treball abans d'iniciar les tasques, durant i després que conclouin. Així mateix, s'elaborarà un diari de les

actuacions, especificant els tècnics que hi intervenen, el temps de dedicació i les incidències que es produeixin. En aquest sentit, s'ha de documentar sobre el terreny qualsevol dada que ajudi la identificació de les restes, la recollida de qualsevol element associat als individus (efectes personals, restes de teixits, etc.), o als fets ocorreguts (casquets i restes de munició, etc.).

c)Excavació. Els procediments d'excavació, als quals podran assistir els familiars directes de les víctimes així com els membres d'associacions memorialistes promotores o directament interessades, quedaran subjectes als estàndards de recerca reconeguts internacionalment per a víctimes desaparegudes. A aquest efecte, s'estima d'especial importància actuar tenint en compte les consideracions següents:

- S'han de tenir en compte els fonaments del procediment d'excavació quant a referències mètriques, extracció ordenada, garbellat de terra, presa de mostres, retirada de terra, observació dels perfils de rasa, protecció del lloc, recol·lecció d'evidències, observació del material in situ, tractament de les restes, etc.
- Serà absolutament necessari l'establiment d'un perímetre de seguretat, abalisat i protegit per evitar la deterioració o l'espoli de les restes. A l'espai d'aquestes restes només hi tindrà accés el personal autoritzat. En tot cas, s'haurà de posar especial cura i meticulositat en la conservació i no deterioració dels materials extrets.
- En cas de localitzar restes humanes, es comunicarà immediatament tant als familiars de les víctimes com a la Comunitat Autònoma, a l'entitat local, Comissió tècnica, jutjat d'instrucció competent, policia o Guàrdia Civil, donant raó de l'entitat i característiques de les troballes.
- Exhumació de les restes: es durà a terme sempre amb la participació

d'experts en antropologia forense, garantint la cadena de custòdia a fi de reflectir totes les incidències de la mostra, des que es fa la presa fins que es destrueix o retorna.

- Custòdia de les restes i extracció de mostres: els experts triaran mostres que siguin significatives per procedir a la identificació de les restes humanes trobades i que permetin una millor anàlisi per a les finalitats d'aquest Protocol.

Quant a la resta de les troballes, si no fos factible el seu trasllat al laboratori que fa les anàlisis, seran traslladades al cementiri del municipi, o al lloc que l'ajuntament especifiqui o, si escau, es mantindran degudament protegides i referenciades en el lloc de la troballa. L'opció a triar serà la que apuntin els experts en antropologia, d'acord amb els mitjans que ofereixi l'ajuntament o el Govern de les Illes Balears, i sempre tenint en compte la necessitat d'identificació i preservació de les restes. En qualsevol cas, el trasllat i la preservació es faran d'acord amb el Reglament de Policia Sanitària Mortuòria vigent a la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, la normativa local que pogués resultar d'aplicació al cas, o l'estatal si les restes es traslladen a un altre país.

- Trasllat de mostres: s'hauran de reflectir i arxivar dades en la presa de mostres, en la conservació, en el transport, en l'entrada al laboratori, durant l'anàlisi i després de l'anàlisi. L'informe, en tot cas, ha d'ajustar-se a l'Ordre JUS/1291/2010, de 13 de maig, per la qual s'aproven les normes per a la preparació i remissió de mostres objecte d'anàlisi per l'Institut de Toxicologia i Ciències Forenses (BOE de 19 de maig de 2010), quan siguin remeses a aquest Institut. En la resta dels casos podran servir aquestes normes de referència per a l'anàlisi de les mostres, igual que les recomanacions per a la recollida i l'enviament de mostres amb finalitats d'identificació genètica de la

Societat Internacional de Genètica Forense, publicades pel Ministeri de Justícia. En tot cas, el trasllat de restes requerirà l'autorització del Govern de les Illes Balears i de l'entitat local corresponent, d'acord amb el Reglament de Policia Sanitària Mortuòria vigent a les Illes Balears, i la normativa local o estatal per al supòsit que les restes s'hagin de traslladar a un altre país.

3. Informe.

- S'especificaran els components de l'equip, les tasques assignades i les tasques duites a terme.
- Descripció i inventari de les restes localitzades.
- Ubicació exacta de la fossa i descripció que inclogui orientació, profunditat i característiques morfològiques i mètriques.
- Situació de les restes exhumades amb informació específica (textual i gràfica) sobre la posició de cada esquelet identificat i la seqüència d'inhumació.
- Mesures de protecció i conservació de les restes, des del seu descobriment fins a la destinació prevista, especificant els responsables i els detalls de conservació, embalatge i dipòsit de les restes.
- S'hi adjuntarà aixecament planimètric i una fitxa per a cada individu en la qual es consignaran les observacions arqueològiques i incidències antropològiques destacables (posició, objectes associats, alteracions tafonòmiques, estimació preliminar de sexe i edat i lesions *peri mortem* observables).
- S'adjuntaran els documents gràfics i fotogràfics pertinents.

c) Investigació forense

1. Actuacions: en aquesta fase, un equip tècnic amb formació i experiència acreditades duu a terme els estudis en el laboratori de les restes òssies i altres evidències amb les finalitats següents:

- 1) Identificació.
- 2) Diagnòstic de la mort.
- 3) Etiologia medicolegal.
- 4) Data de la defunció.
- 5) Circumstàncies de la mort.

Si l'entitat de les troballes ho consideràs necessari, en la mesura del que sigui possible i tenint en compte les circumstàncies i els mitjans disponibles, l'equip podria disposar d'especialistes en:

- Genètica (biologia molecular).
- Patologia forense (metge-especialista en medicina legal i forense).
- Odontologia forense.

Si fos factible, es designarà un coordinador forense amb capacitat acreditada i experiència en l'àmbit de la patologia forense, encarregat d'integrar la totalitat de la informació derivada dels informes dels especialistes forenses i elaborarà un informe final amb les conclusions relatives a la identitat, causa i circumstàncies de la mort.

Es duran a terme les actuacions següents:

- Documentació de les actuacions i resultats.
- Preparació de les restes: a títol d'exemple, radiografiat, retolat i

reparació del material danyat.

- Identificació reconstructiva: nombre mínim d'individus representats en la mostra, conservació, edat, sexe, alçada, complexió i caracterització antropomètrica.
- Identificació comparativa. Entre d'altres: pes, lesions *ante, peri* i *post mortem*, altres anomalies osteològiques o variants d'interès osteobiogràfic, reconstrucció facial, i petjada genètica. Es durà a terme si els mètodes anteriors no fossin eficaços i sempre que es tinguin mostres suficients de referència de familiars.
- Conservació de restes. Aquestes actuacions es duran a terme d'acord amb els procediments normalitzats i les especificacions comunament acceptades pels organismes de solvència i neutralitat acreditades.

2. Informes forenses. Es fan tants informes com especialitats participen en la identificació de laboratori (antropològic, genètic, histopatològic...). Per a la seva elaboració s'haurà de tenir present la informació recollida en la fitxa *ante mortem* i la continguda en l'informe d'excavació arqueològica. El contingut d'aquests informes ha de comprendre:

- Descripció de l'esquelet individualitzat en l'estat en què es trobi. Si fos possible, identificació concreta de la persona de què es tracti.
- Relació detallada de totes les operacions practicades pels perits i del seu resultat.
- Les conclusions que en vista de les dades formulin els perits, conforme als principis i regles de la seva professió.

d) Informe final.

L'equip tècnic elaborarà, i la Comissió tècnica ratificarà, un informe final complet que compregui els informes de tots els especialistes que han participat en el procediment. Aquest informe final serà distribuït als familiars, a les associacions memorialistes o que hagin pogut participar en les actuacions, a l'entitat local responsable o intervinent, i al Govern de les Illes Balears.

e) Destinació final de les restes.

Una vegada s'hagin estudiat les restes, i de resultes de la seva identificació, es procedirà de la manera següent:

- Identificats: les famílies els reben i duen a terme la cerimònia que considerin. Tots els cossos han de ser tractats amb el respecte i la consideració deguts.
- No identificats: seran inhumats en el cementiri de la població on es trobi la fossa. Per això, s'utilitzaran els contenidors més adequats, segons prescriguin els tècnics en conservació i restauració. Cada víctima serà inhumada de manera individualitzada, prèvia identificació que permeti la seva localització en futures exhumacions, juntament amb els efectes personals que li haguessin estat trobats. Aquesta identificació haurà d'incloure, necessàriament i en tots els casos, el nombre de registre d'estudi.

Així mateix, per al trasllat de restes, així com per a la seva reinhumació o

cremació, es requerirà l'autorització del Govern de les Illes Balears i de l'entitat local competent.

f) Custòdia documental.

De la totalitat de la documentació generada, amb l'informe final complet, se'n lliurarà una còpia digital als familiars de les víctimes i a les entitats memorialistes que les representin o hagin sol·licitat l'exhumació, i es guardaran els documents originals i una còpia digital d'aquests en un arxiu creat expressament per a aquesta finalitat custodiat a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

Palma, novembre de 2016